

Анти – антифашизам¹

Апстракт: Приказани су главни обрасци њравдања и релативизовања фашизма у савременој српској, а делом и у хрватској култури сећања. Уиадљиво је инструментиализовање, национализовање и ииорисање антифашизма, слабљење левице и медијска надмоћ анти-антифашизма. Закључак је да је у аймосфери нормализованог национализма иоийскивање антифашизма иекло неравномерно у Србији и Хрватској, ие да су иоиребе елииа на власии важан филтиер који ироуишиа само корисну ирошлоси.

Након слома Хладног рата радикално се мења култура сећања, а тиме и однос према фашизму. Нова садашњица, која отвара нову будућност, увек тражи и нову прошлост. Нераздвојива повезаност прошлости, садашњости и будућности основна је црта људске темпоралности и историјске свести. Прошлост не чине догађаји по себи, него дешавања са додатком актуелног смисла. Премда је свака историја наизглед особена и неупоредива, на крају 20. века јавља се код превладавања прошлости доста садржаја који нису локалне природе: отпор према нацизму и колаборација с њим, изравнавање старих рачуна у име правде, стварање интегративних митова ради поновног учвршћења националног идентитета и измирења поцепаног друштва након слома европског социјализма и блоковске подељености света. То су општи друштвени подстицаји који ненамерно и поступно уједначавају писање европске историје². Међутим, изгледа да уједначавању доприноси и један другачији а важан процес. Наиме, након слома европског социјализма, свуда је уздрмана антифашистичка култура сећања. Анти-антифашизам се лагано пробија под плаштом нове историографске објективности. У овом прилогу требало би показати како домаће политичке елите и ревизионистичка интелигенција намећу нове анти-антифашистичке обрасце сећања.

¹ Овај чланак је настао у оквиру рада на Пројекту „Друштвени актери и друштвене промене у Србији 1990–2010. године“, евид. број 149005, који финансира Министарство науке и заштите животне средине Србије.

² Judt, Tony, „Europas Nachkriegsgeschichte neu denken“, *Transit* 15/1998 (Wien).

Између декретираног антифашизма и анти-антифашизма

Антифашизам, антикомунизам, антикапитализам и антитоталитаризам идејни су обрасци који су обликовали мисао о друштву 20. века, али су и данас активни. Што је удаљеније историјско искуство које је створило те обрасце, то је очевиднија растегљивост њихове идеолошке употребе. Да је антифашизам за то добар доказ, показује не само његово различито наглашавање, него и његово негирање, тј. анти-антифашизам.

Термин анти-антифашизам у позитивном смислу најпре је почела да користи немачка екстремно десничарска група „Европа нација“ 1972, означавајући антифашизам као политичку репресију, а левицу, антифашисте и мировне покрете као непријатеље нације. Данас је у Немачкој израз „Анти-Антифа“ ознака за неонацисте који скупљају податке о антифашистичким активистима да би се против њих борили насиљем. Ти подаци објављују се на „црним листама“ „десног фронта“. Пароле „ко је антифашист, тај је такође комунист“ и „антифашизам је прерушени марксизам“ служе да се антифашизам потисне из јавних дебата. Поред позитивне, појам анти-антифашизам има и негативну вредносну верзију. У том другом смислу реч је о настојању да се фашизам оправда или релативизује, што се може приметити у разним деловима друштва – од науке до милитантних уличних неонациста.³

У хаотичној идејној транзицији на западном Балкану у последњих петнаестак година анти-антифашистичка култура сећања постала је хегемона. Важно је уочити да почива на снажној измени идејнополитичких премиса: антитоталитаризам је потиснуо антикапитализам, антифашизам је национализован, а анти-антисоцијализам је ишчезао. У Србији се анти-антифашизам исказује у разним верзијама: „патриотски“ интелектуалци сврставају Милана Недића у сто најзначајнијих Срба⁴, четници се у уџбеницима проглашавају за антифашисте, а у парламенту стичу борачка права, 20. октобар 1944. године третира се као окупација, а не као ослобођење, бришу се антифашистички симболи из назива улица, и сл. Навођењем произвољних бројева жртава комунистичког насиља нова историја социјализма пише се џепним рачунаром. Већ тиме је нова култура сећања отворила врата за рехабилитовање разних квислинга. С друге стране, у знаку антијугословенства тече национализација локалних зараћених страна у Другом светском рату. Укратко, анти-антифашизам релативише злочине фашиста, рехабилитује квислинге и изнова вреднује жртве и целате. Ипак требало би дати право и онима који упозоравају на то да се критика антифашизма јавља и као реакција на преидеологизовану функцију антифашизма у

³ „Das Spektrum der Anti-Antifaschisten, Eine Einleitung“, *Lotta* Nr. 21/2005, p. 15.

⁴ Интервју Дејана Медаковића из 1993, у: *Serbian Unity Congress*, www.suc.org/culture/library/OCI/zablude-i-greske-43-04-24.html

социјализму и на белине социјалистичке историографије. Комунистички антифашизам имао је важну улогу у имунизацији социјализма од критике. Међутим, рестаурација шовинизма и религије само се делом може тумачити засићеношћу декретираним комунистичким антифашизмом.

Код комунистичке културе сећања на фашизам ратно време између 1941. и 1945. године вешто је сажето у нарацију о седам офанзива. Ту декретирану слику историје нагло је крајем 20. века заменила још изразитија искључивост: негирање антифашизма, при чему се и оно што је било рационално, прогресивно, европско, просветитељско, одбацује као тоталитарно. Скоро да више није необично то што измењеној култури сећања основни тон дају дојучерашњи комунисти, а нови анти-антифашисти. Конверзија је нормализована. Од пре неку годину у службеним српским календарима празника нема Дана победе над фашизмом, Дана ослобођења Београда нити Дана устанка, за разлику, рецимо, од Црне Горе, где сви ти празници и даље постоје. На европским свечаностима поводом 60 година победе над фашизмом, а нешто пре тога и на обележавању савезничког искрцавања у Нормандију, Влада Србије није делегирала своје ветеране, него су они који су отишли то урадили како су знали и умели⁵. Поводом Дана победе, Русија је прошле године одликовала српске борце, али то није учинила њихова држава. Одржана је само свечана академија на којој је учињен покушај да се некако помире четници и партизани.

Фашизам се може трајно одржавати у сећању (упозоравањем на његове савремене облике), релативисати (поређењем са другим злочинима) или игнорисати (сматрати небитном или ефемерном епизодом у националној историји). Има, додуше, и другачијих верзија неутрализовања фашизма преко његове екстернализације. Истини за вољу, свуда се антифашизам национализује, релативизује, декомунизује и децентрализује. Македонци и Албанци чисте антифашизам од комуниста, просрпски део Црне Горе је за помирење партизана и четника, Србија и Хрватска су легализовале некомунистички четнички и домобрански антифашизам. Антифашизам се неретко припросто национализује и саображава нормализованом национализму: „Мислим да су комунисти национални издајници, а кажем да су равногорци бранили западну демократију у Југославији.“⁶ Чак и Албанци у свом прилагођавању ЕУ декомунизују антифашизам.⁷ На сличан начин је Србима у БиХ данас потребан исконструисани

⁵ Bisenić, Dragan, *Kontroverze i savremena značenja Dana pobede*, 9. мај 2006. http://www.freeb92.com/zivot/nauka.php?nav_id=197111; Milosavljević, Olivera, „Lažna ulaznica za Evropu“, *Danas* 23. мај 2005.

⁶ K. Nikolić u *60 godina od pobjede nad fašizmom*, Slobodan Kostić; Dženana Karabegović; Ankica Barbir Mladenović; Biljana Jovičević; Gëzim Baxhaku

www.slobodnaevropa.org/articletext/2005/05/06/3be72a46-1747-4a72-ad74-db45e4fdb86.html

⁷ Isto.

четнички антифашизам у историјском утемељењу ентитетског суверенитета. Због истих разлога Хрвати католичке Блајбург као „крижни пут из чијих жртава се напаја Нова Хрватска“. Прихватајући антифашизам као опште „цивилизацијско опредељење“ и повезујући га са домовинским ратом, на особен начин се замагљује његова антишовинистичка компонента. Најмање би из поменутог требало закључити о коначном тријумфу потиснуте истините прошлости. На делу је, заправо, више тривијално и провидно саображавање антифашизма данашњици и будућности националне државе.

Поменути процес послехладноратовске инструментализације антифашизма поступно сазрева у складу са политичким прегруписавањима, а анти-антифашистичка нарација се уобличава. Требало би навести неколико фаза тога процеса. Након дугог декретираниог антифашизма, као темеља братства и јединства, и балансирања национализама, уследила је Титова смрт, а затим перestroјка и почетак латентне борбе око монопола на жртву српског народа крајем осамдесетих година двадесетог века, као покриће измене односа у федерацији. Отварањем спорова око удела нација у НОБ средином осамдесетих југословенски антифашизам почео се национализовати. Уследило је разбијање СФРЈ, а затим грађански рат. У Србији, међутим, током деведесетих антифашизам службено и даље постоји, али је, њему насупрот, опозиција доследно градила анти-антифашизам. Равна гора пробија се као алтернативно место „првог“ и „аутентичног“ српског антифашизма, Београд и Сремски фронт као нова српска места комунистичких злочина, квислинзи као жртве, а 7. јул 1941. је од Дана устанка преобраћен у дан када је Србин устао на Србина. Након 2000. та настојања уграђена су у службени поредак сећања. Република је остала без Дана Републике, монархисти су проглашени за равноправне антифашисте, бившој краљевској породици враћа се имовина, а све гласнија су залагања за рестаурацију монархије.

Неравномерно потискивање антифашизма

Неравномерни и раздвојени токови развоја Србије и Хрватске након 1991. године указују на то да ни идејне прекретнице ни континуитет нису били хронолошки паралелни, па су зато неки важни садржаји прошлости на различите начине идеологизовани. У том смислу ни ерозија антифашизма није текла синхроно. У хрватском „Домовинском рату“ антифашизам је деведесетих година прошлог века био непожељан због прилива усташке емиграције, ослонца на уједињену Немачку и мобилизације свих верзија национализма. Антифашистичке корачнице заменила је песма „*Danke Deutschland*“, а Хрвате је у сукобу код Вуковара храбрила корачница „*Млад усташа на бојишту рањен издише*“. Усташе су прихватане као најдоследнији борци против комунистичке ЈНА и српског

отпора. Све до смрти Туђмана доминира антитоталитаризам и растерећење усташке прошлости од фашизма. Бивши службени комунистички историчар Д. Биландић прогласио је комунисте и усташе за тоталитарне снаге, а домобране и ХСС за демократске.⁸ У географији сећања дуго је игнорисан Јасеновац, јер је устоличен Блајбург као главно службено жртвено место хрватске државе. Након 2001. примећује се тактичко померање и нешто другачије инструментализовање антифашизма. Под притиском убрзане потребе за саображавање Европи, нови слоган хрватске државе је „антифашизам да, комунизам не“. Те речи изговорио је Иво Санадер у Јасеновцу у марта 2004, а Стипе Месић је још изричитоје подвукао антифашизам као темељ хрватске државности.⁹ Антифашизам је национализован и очишћен од Срба и левице.

У Србији је идејнополитички ток био обрнут. За власти Слободана Милошевића антифашизам је службено био задржан, премда такође донекле национализован. Анти-антифашизам је у том времену заговарала опозиција, трудећи се да рушењем партизанског монопола на отпор окупатору оспори важно легитимацијско упориште СПС власти. Стога је од 2001. у Србији приметна офанзива службеног анти-антифашизма. Донекле слична анти-антифашистичка теза о „функционалној“ (а не „реалној“) колаборацији домобрана са окупатором среће се данас у Словенији. Домобрани су наводно због опасности од комунизма били нагнани на патриотску сарадњу са окупатором. Ту је релативисана не само колаборација него и морална одговорност.¹⁰ Да ли је код помених процеса реч о далекој сличности или битној унутрашњој подударности анти-антифашизације? Недвосмислено то друго. Премда сродне, ревизије прошлости су различито и у различитим фазама ушле у службени поредак сећања Србије, Хрватске и Словеније и на разне начине операционализоване код изједначавања права бораца антифашиста и антикомуниста.

Иако је у Србији анти-антифашизам код опозиције сазрео још 1990, ипак је тек након рушења Милошевића службено устоличен. Дакле, док у службеном хрватском поретку сећања од 2001. тече блага корекција шовинистичког туђманизма (И. Санадер и В. Шекс у Јасеновцу у марту 2004. саображавају се европском службеном антифашизму и заштити мањина), у Србији у исто време почиње службена клерикализација и заокрет ка анти-антифашизму. Премда је реч о суштински сродним националистичким процесима у Србији и Хрватској, њихов ток није био паралелан. Не само што је реч о различитим проценама ко-

⁸ Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999, str. 172.

⁹ „U Jasenovcu održana komemoracija žrtvama fašističkog logora“, *Vesti* (Zagreb), 25. april 2004. godine. <http://www.index.hr/clanak.aspx?id=198638>

¹⁰ Luthar, Oto, „Between Reinterpretation and Revisionism. Rethinking Slovenian Historiography of the 1990s“, у: *(Re)Writing History. Historiography in Southeast Europe after Socialism*, Ulf Brunnbauer (ed.) Münster 2004, p. 333–351.

ристи антифашизма у приближавању Европи и о срачунатом дистанцирању од политике Милошевића и Туђмана него је посреди различит контекст анти-антифашизације. У Хрватској су спомен-собе домовинског рата замениле музеје револуције, у Србији нема харизме бранитеља нити култивизације сукоба из деведесетих. Изгледа да се партизанска спомен-обележја подједнако руше или не одржавају свуда, а активно католичење и православизација у обема срединама намећу клерикални тон анти-антифашизацији.

Није се само Балкан саображавао Европи, него је због збивања на Балкану у исто време антифашизам у Европи на нов начин инструментализован. У. Акерман показала како је сећање на нацизам правдало различите политике према интервенцији НАТОа у СРЈ.¹¹ Већина немачке леволибералне интелигенције је 1999. устала против придруживања Немачке бомбардовању Југославије са слоганом „Никада поново рат“, за разлику од већине њихових француских колега, који су подржали интервенцију, са образложењем „Никада поново Аушвиц“. У Немачкој је било теже уклопити агресију НАТОа у Аушвиц због сагласности о беспримерности нацистичких злочина, која је мукотрпно остварена у *Historikerstreit* 1985/1986. Тек је етикетирање Милошевића као „фашисте“ 1999. пружило бившим пацифистима у Шредеровој влади оправдање да се сагласе са немачком подршком интервенцији НАТОа, коју је Хабермас одмах оправдао као хуману.¹² У идеологизацији те агресије холокауст је послужио као аргумент, а не као сећање. У исто време када је Хабермас назвао напад НАТОа на Србију „хуманом интервенцијом“ и позвао се на искуства холокауста, исту метафору користио је и Б. Клинтон, правдајући „хируршки прецизне ударе“. На неки начин се холокауст устолочио као бесконкурентска метафора зла, али и као морална лекција, практично упозорење и опомена. Још више од тога, крајем 20. века аргумент холокауст постао је априоран, не треба га објашњавати, јер је постао разумљив и фамилијаран. Антифашизам је скраћен и сведен на артефакт холокауст, тј. појам лишен конкретног садржаја, али са снажном моралном нотом.

Универзални антифашизам као бескорисна прошлост

Утисак је да савремени српски анти-антифашизам није само пренаглашена задоцнела реакција против СПС власти, него знатно дубљи и тврђи отпор радикалној антифашистичкој критици национализма. Тешко је веровати да ће овај простор у ближој прошлости престати да се спори око симбола фашизма,

¹¹ Ackermann, Ulrike, *Antitotalitäre Traditionen im Kulturvergleich – Ein deutsch-französischer Intellektuellenstreit*, Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades (Dr. rer. soc.) des Fachbereichs Gesellschaftswissenschaften der Justus Liebig-Universität Giessen, 1999.

¹² 11. Хабермас, Јирген, *Беспојачност и хуманост*, Београд 1999, стр. 68.

национализма и социјализма. Од кризе друштва и његових потреба увек зависи каква ће се култура сећања неговати, зато што је прошлост свуда референтни оквир код посредовања смисла и континуитета. Универзални антифашизам има спољну (борбену) и унутрашњу (антишовинистичку) страну која претпоставља борбу против сваке врсте национализма. Треба бити слеп па не видети да универзални антифашизам посредује другачије вредности од националног. Вероватно је то највидљивије у средњошколским уџбеницима историје у Србији из 2002. године, где је устоличена нова слика националног антифашизма, са четницима као борбеним језгром¹³, чиме би требало разбити тобожњи привид да је доследни антифашизам на овим просторима био антинационалистички. Наднационални садржаји се потискују из новокоњустроисаног националноослободилачког покрета који је зачет 1804. године. Орашац 1804. и Бела Црква 1941. године више не припадају истој вертикали. Ослободилачки поредак сећања сужен је и прочишћен – национализован.

Има мишљења да је Други светски рат и даље догађај који припада такозваном врућем сећању и да ће се тек када сећање постане хладно моћи доспети до некакве сагласности у погледу тога шта се одиста дешавало. Том тезом антифашизам се препушта спонтаном сазревању. Стога би одмах требало реаговати на анти-антифашизам. С тим у вези важно је уочити да све док је национализам („демократски“ или „добри“) критеријум одабира значајних збивања из прошлости, ниједна национална историја неће се отети настојању да буде монументална. Свака национална историографија јесте површна када у властитој прошлости тражи славу, а националне сенке обилази. Тек када се направи квалитативни прелаз из националне монументалне у критичку историографију, могуће је доћи до веће поузданости и сагласности код оцене Другог светског рата. Премда је тешко веровати да ће то бити скоро, од тог критичког напора не треба одустајати.

У склопу тог настојања требало би најпре раздвојити две различите иако тесно повезане компоненте антифашизма: 1. спољну (оружани отпор) и 2. унутрашњу, антинационалистичку (отпор међунационалној мржњи). Доследни универзални антифашизам је брана сваком национализму, шовинизму и расизму. Отуда и није сваки антифашизам универзалан. На пример, антиоталитарни антифашизам преусмерава антифашизам у антикомунизам, јер га не занима критика шовинизма. Антишовинизма још мање има код различитих верзија конзервативног или „патриотског“ антифашизма. Од краја 20. века, по обрасцу Ф. Фиреа, на различите се начине настоји срушити комунистички

¹³ Николић, Коста; Жутић, Никола; Павловић, Момчило; Шпадијер, Зорица; *Историја за III разред гимназије природно-математичкој смера и IV разред гимназије ошћей и друшћевено-језичкој смера*, Београд 2002.

антифашизам и приказати као „изнуђени“ отпор, а не као радикална критика империјалистичке и шовинистичке природе фашизма. Други образац је изналажење новог нултог часа антифашизма. Пример је приказивање Драже Михаиловића као првог антифашистичког герилца у Европи или Сисачког одреда у Хрватској као прве устаничке пушке у Европи. Повремени четнички отпор Немцима, њихова колаборација са квислинзима и Италијанима и геноцид над муслиманима само се на силу могу подвести под општи појам антифашизма. Антифашизам је универзалан или га нема.

Ради доследности требало би навести још неколико примера. То што је у члану I Устава Републике Хрватске из 2002. године једна од „изворишних основа“ државе антифашизам, говори о саображавају ЕУ, али и о уставном национализовању антифашизма.¹⁴ У уставима СР Југославије и Републике Србије, те у Уставној повељи Државне заједнице Србија и Црна Гора нема ни помена антифашизма¹⁵, а такође и у Нацрту устава Краљевине Србије из 2001. године.¹⁶ Новинска вест „Шекс у Јасеновцу“¹⁷ скоро да звучи као постмодернистичка метафора. Била је то инструментализација антифашизма налик оној у Србији 2004. године, када је вођа Српске радикалне странке почео своју кампању за председничке изборе 9. маја, на Дан победе над фашизмом.¹⁸ Мало је рећи да је на делу пресвлачење, а ни саображавање Европи. Пре ће бити да је на делу брутална манипулација антифашизмом, коју прати и негација антифашизма. У истом тону је у Хрватској на речи С. Голдштајна да треба разликовати жртве Јасеновца и Блајбурга, јер је у Јасеновцу почињен геноцид, а у Блајбургу ратни злочин, реаговао академик Д. Јелчић, који је оценио је да се скуп у Јасеновцу „одржава у озрачју рестаурације повампиреног југокомунизма, који је 60. обљетницу побједице над фашизмом искористио за поновно изједначавање комунизма и западноеуропског антифашизма“.¹⁹

Није наодмет подсетити да је смисао сваке слике прошлости одређен њеним односом према садашњици, па се незначајна прошлост заборавља. Историјски осмишљена прошлост јесте корисна прошлост и она се разликује од критички промишљене неутилитарне прошлости. Национализам домишља и осмишљава, а не промишља прошлост и невољно помиње фашизам, јер је свес-

¹⁴ *Ustav Republike Hrvatske*. www.vlada.hr/Download/2002/11/11/USTAV-REPUBLIKE-HRVATSKE.doc – *Ustav Hrvatske*

¹⁵ *Ustavni dokumenti*, <http://www.ccmr-bg.org/zakoni/zakoni.htm>

¹⁶ Nikolić, Pavle, *Ustav Kraljevine Srbije – Srbija na tragu svog vaskrsa*, Beograd 2001.

<http://www.clds.org.yu/pdf-s/UstavPavleNikolic.pdf>

¹⁷ „U Jasenovcu održana komemoracija žrtvama fašističkog logora“, *Vesti* (Zagreb), 25. april 2004. <http://www.index.hr/clanak.aspx?id=198638>

¹⁸ *Danas*, 10. maj 2004. godina.

¹⁹ „U Jasenovcu održana komemoracija žrtvama fašističkog logora“, *Vesti* (Zagreb), 25. april 2004. <http://www.index.hr/clanak.aspx?id=198638>

тан унутрашње сродности с њим. Прошлост се увек изнова формулише са становишта нових ситуација. Није на делу само накнадна памет него и смишљена манипулација. Прошлост јесте, додуше, непобитна у онтолошком смислу да се нешто одиста збило. Међутим, шта се одиста збило и како се збило (суштина прошлости), увек је отворено питање подложно различитим тумачењима. Хусерловски речено, свет јесте трансцендентан, тј. постоји независно од свести о њему, али је смисао света иманентан, тј. увек зависи од свести. Дакле, смисао прошлости зависи од историјске свести која је укоренењена у садашњици и отворена ка новој будућности. По себи се разуме да антифашизам није могао избећи ново осмишљавање.

Медијска надмоћ анти-антифашизма

Оно, међутим, што се одмах примећује када се бар летимично осврне на савремени медијски грађански рат сећања у Србији јесте надмоћ анти-антифашизма. Националне странке на власти игноришу или отворено национализују антифашизам. Од приговора да је фашистичка бранила се СРС, лидер ДСС је растерећивао Димитрија Љотића од фашизма²⁰, а СПО агресивно антифашизује и прозирно морализује Дражу Михаиловића. Да ли је уопште потребно и помињати да у хегмоној верској поставци Хиландар није спојив са антифашизмом? Истини за вољу, и у другим послесоцијалистичким режимима на делу је детрауматизација и релативизација фашизма, чија је важна компонента неутрализација квислинштва као прагматичне политике. Зашто? Најопштије говорећи, отуда што је радикални антифашизам нелагодно подсећање да је фашизам екстремни, али у основи нормализовани национализам. Другачије речено, ако се комунистички антифашизам прикаже као стаљинистички и изнуђен, онда као аутентичан испада национални анти-антифашизам. Многа настојања да се покаже како су квислинзи и четници били реалполитичари, а комунисти хазардери, заборављају да је, у ствари, борбени антифашизам био реалполитика већ од краја 1941. године, након Хитлерове објаве рата САД. Од краја 1941. године квислинштво је лишено политичког реализма, јер је Осовина заустављена на фронту и суочена са најразвијенијим индустријским силама. Када је на Источном фронту заустављен *Blietzkrieg*, Трећи рајх је остао на средњо-европској позицији извојеваној 1940. године, која је за стратегију светског рата била економски неаутархична и недовољна у сукобу са океанским силама (*A. Hillgruber, T. Mason, E. Hobsbawm*). Крајем новембра 1941. године, када је *Wehrmacht* заустављен пред Москвом, Хитлеру се (како наводи А. Хилгрубер позивајући се на сведочење А. Јодла) први пут учинило да би се рат могао

²⁰ „Internet intervju iz 1996. godine predsednika DSS V. Koštunice“, <http://www.dss.org.yu/arhiva/intervju96.html>

изгубити.²¹ Насупрот тим чињеницама, данас је удобније патриотизам слепо центрирати око квислиншке рачунице, а антифашистички устанак тумачити као ирационални и самоубилачки бунт.

Дакле, због потреба националистичких владајућих кругова анти-антифашизам се оштро и смишљено данас свуда на западном Балкану противставља антифашизму. Што је још горе, том напору помаже и део академске историографије. Наиме, у социолошкосазнајном погледу није незанимљиво како део историчара исту архивску грађу данас чита другим наочарима, тј. смешта у потпуно другачију нарацију од оне пре двадесетак година. Било би лакомислено тај заокрет тумачити као пролазну колебљивост идејне транзиције. Пре ће бити да је реч о активираној дубинској компоненти националистичке свести која настоји да детрауматизује злочине властите нације и преведе их у експесе или у недела почињена у самоодбрани. Националноослободилачка реторика није случајно потиснула народноослободилачку реторику. Једнопартијски социјализам почивао је на декретираним антифашизму, Милошевић га због Субнора и старијих бирача није напуштао, опозиција га је деведесетих сматрала бескорисним, утркујући се у анти-антифашизму, а данашњи режим га не сматра важним садржајем.

Неће бити погрешно ако се закључи да много дубље него што је површни посматрач кадар да уочи делује плански заборав антифашизма. Требало би без околишања поставити питање да ли је етноцентрични антифашизам могућ. Тешко, јер доследни антифашизам брани једнакост свега што носи људски лик. Четничко етничко чишћење и недићевско-љотићевски антисемитизам јесу, с друге стране, антифашистичке барикаде. Већ самим тим је етноцентрични антифашизам споран. Али како онда објаснити антифашизирање шовинизма? Најопштије говорећи, нова нада тражи нову прошлост, а етничка држава тражи национални антифашизам који је у Европи признато родољубље. Тако није нимало чудно што је реални југословенски антифашизам успешно разбијен на мање или више исконструисану хрватску, словеначку, српску и сличну верзију и што је братство и јединство (идеја Француске револуције) постало синоним издаје. У том духу Устав Републике Хрватске чак у чл. 141. изричито забрањује „обнављање југославенскога државног заједништва, односно неке балканске државне савезе у било којем облику“ и третира то као кажњиво дело.²² Лако је увидети да је у том склопу кроатизирани антифашизам у ствари антијугословенски „аргумент“. Србизирани антифашизам, пак, како изгледа, више је антикомунистички „аргумент“.

²¹ Kuljić, Todor, *Fašizam*, Beograd 1987, str. 164.

²² *Ustav Republike Hrvatske*.

Слабљење левице

У целини посматрано, узроке слабљења антифашизма требало би тражити у вишеслојном процесу не увек видљивих крупних промена епохалне свести с краја 20. века: а) општи заокрет епохалне свести удесно, нормализација капитализма, рестаурација религије и конзерватизма и демонизација социјализма; б) ти општи чиниоци на Балкану преламали су се кроз локалне околности међунационалног сукобљавања и грађанског рата. Тешко је порећи да у Источној Европи антикомунизам има већ скоро дводеценијски континуитет, што је иначе реткост код политичких страсти високог интензитета. Нове националне хомогенизације тражиле су нову идејну организацију политичке мржње. Различито опредељене националисте и остале „комунистичке жртве“ успешније уједињују антибољшеvizам и проходни антитоталитаризам него антифашизам. Нарочито је штетно што су у науци многа ситна плодна неслагања ишчезла зарад јачања антитоталитарних или националних страсти. Томе се не би требало много чудити будући да су национални интерес и антитоталитаризам аксиоми који обезбеђују проходност у текућем жаргону. Најбоље је, наравно, ако се могу ускладити. Ни говора о томе да антифашизам спада у те аксиоме, јер, с једне стране, угрожава нормализовани национализам, а, с друге, прети да ослаби антитоталитарни антикомунизам.

Са променом идентитета тесно је везана измена жртава и целата. Грубо речено, експлоатисану радничку класу замениле су обесправљене и поробљаване жртве – нације, а жртве фашизма потиснуте су жртвама комунистичког насиља. То је осећајно језгро заокрета од антифашизма ка антитоталитаризму.

Упркос колебању и разноврсном истицању, може се рећи да је антифашизам, а не растегљиви антитоталитаризам кључна идејноисторијска и морално-политичка вертикала 20. века. Фашизам је екстремни национализам, а доследно растумачени антифашизам најпоузданија је основа критике разноврсних облика националистичке ускогрудости. Док етнократски либерализам и „демократски национализам“ почивају на критици широко схваћеног тоталитаризма, интернационалистичка визија друштва, лишеног енормних имовинских разлика, уочава фашизам и његову етноцентричну основу као главну опасност. Теоријски развијени антифашизам претпоставља критику реалних друштвено-економских извора национализма, док антитоталитаризам ту критику замагљује и преусмерава антифашизам у антикомунизам. Уз то ваља имати на уму да постоји и више верзија антифашизма: либерални, тј. колонијални (због кога су западне силе ушле у рат против Хитлера), одбрамбени отаџбински антифашизам СССР-а, комунистички идеолошки антифашизам, затим општији леви-чарски антифашизам, у чијој је позадини критика његових капиталистичких друштвено-економских изворишта, те идејно шаролики савремени антифаши-

зам, у чијем је средишту критика холокауста као расистичког индустријског уништавања људи.

Можда и не би требало да буде чудно то што је у разним временима антифашизам различито истицан. Ипак су послехладноратовске промене одвећ дубоке да би се могле свести на нормалне измене епохалне свести или на генерацијске разлике. Мало је ако се каже да су на делу промене, пре ће бити да су активне нове искључивости. Слабљење левице у структури послехладноратовске епохалне свести свакако је понајвише изменило однос према фашизму. Требало би узгред подсетити на то да је све до 1918. капитализам важио за економски успешан, али у моралном погледу несавршен и неправедан поредак. Прихватан је у складу са хришћанском сликом човека као несавршеног бића. Тек од 1918. године, због претећег социјализма, почиње морализација капитализма као отеловљења демократије и људских права, и то најчешће преко теорија о тоталитаризму, које не само што су поредиле, него су безостатно поистовећивале фашизам са социјализмом. Према тумачењу те струје, комунистички антифашизам је изнуђен, док су национални антифашизми и општи антитоталитаризам тобоже аутентични. Како је показано, додатна релативизација антифашизма постиже се укључивањем квислиншких и националних група у антифашистичке. Да ли је уопште потребно помињати да то има важне везе с тим што се патриотизам центрира око национализма, а издаја око интернационализма.

Зато ваља бити начисто с тим да су и домаће промене у виђењу фашизма тесно везане са општим променама у виђењу социјализма. Све до 19. века социјализам је био утопија, место му је било у будућности. Данас је социјализам смештен у прошлост, као тоталитарна илузија. Још више од тога, данас се социјализам (или, емотивно речено, комунизам) службено тумачи као упад у нормални ток развоја Источне Европе, као нови баук. Пре 1917. године дебата око социјализма и комунизма била је теоријска. Након 1917, за време постојања реалног социјализма, дотадашња дебата о комунизму преместила се из теоријског у реалполитичко поље. Теме су биле: комунистичка ортодоксија, ренегати, антикомунисти и дисиденти. Било је то доба када су не само марксисте него и многи други интелектуалци држали да се капитализам и демократија искључују. W. F. Haug је, слично Сартру, писао 1974. године: „Ко не жели да напада антикомунизам, губи антифашизам.“²³ Са сломом европског социјализма расправа је поново померена из реалполитичког у теоријско поље. Социјализам је данас корисна мрачна прошлост која тражи нове жртве и целате.

На сличан начин развијала се и дебата око фашизма. Између два светска рата била је углавном реалполитичка, антифашистичка и само делом антитоталитарна. Крајем тридесетих година двадесетог века М. Хоркхајмер је начело

²³ U. Ackermann, *Ibidem*.

критичке теорије исказао речима: „Ко неће да говори о капитализму, требало би да ћути о фашизму.“ Током хладног рата на Западу је антифашизам лако преусмерен у антитоталитаризам. Између тих противставова постоје не само мање или више значајне разлике, него и оштра начелна супротност. Важна напетост између антитоталитаризма и антифашизма била је она између анти-антифашизма и анти-антикомунизма. У немачком *Marxismusstreit* 1986. године Е. Нолте је покушао да негира Хоркхајмера у парафрази: „Ко жели да говори о фашизму, не сме да ћути о большевизму.“ Крајем 20. века смер дебате о антифашизму опет се мења. Нормализовање национализма у Источној Европи у основи мења однос према фашизму и антифашизму. Антифашизам није више нужан нормализованом национализму као кључни идеолошки садржај, као што је, на пример, био комунистима на власти. Али ипак, пошто покушавају да га својатају, националисте треба опоменути: „Ко неће да говори о национализму, требало би да ћути о антифашизму.“ Српски „демократски националисти“ труде се да ненаглашавањем антифашизма осмисле „добри национализам“, док је код екстремних националиста фашизам салонска ствар, тј. облик најдоследнијег националног осећања. Смештена између та два пола, српска елита на власти је трговином у парламенту 2004. успела да легализује национални антифашизам.

Уместо закључка

Крајем 20. века ишчезле су класе као МИ групе из епохалне свести. Остале су нације, као „реални“ историјски субјекти. Зато се антифашизам национализује: руски националисти су поносни на победу у Другом светском рату, али је то учинак Руса, а не комуниста. Слична национализација антифашизма збива се и на Балкану, уз додатну критику југословенства. Свуда ишчезава перспектива наднационалног идентитета, па и фашизам испада другачији. Није више апсолутно зло, него је више неодмереност или претеривање, квислинзи су прагматичари, а домаћи фашизми ефемерне небитне појаве. Неће бити претерано ако се каже да је тим превредновањем анти-антифашизам уздрмао основна начела просветитељског антифашизма и учинио проблематичним целокупни мисаоно категоријални апарат науке о скоријој прошлости. Службено признање четничког антифашизма у Србији почетком 21. века изискивала је нова визија националне српске државе, као што је десетак година раније иста потреба у Словенији и у Хрватској тражила национални домобрански антифашизам и нове споменике уместо наднационалних партизанских обележја. Свуда су потребе елита на власти филтер који пропушта само корисну прошлост. Одавно је уочено да онај ко располаже монополом на тумачење прошлости контролише и садашњицу и намеће слику будућности.

Summary

Todor Kuljić

Anti-antifascism

The article shows main patterns of excuses and relativisation of fascism in contemporary Serbian, and party in Croatian culture of remembrance. The instrumentalisation, nationalization and ignoring of antifascism, weakening of the left wing and media power of anti-antifascism is obvious. At the end of 20th century the classes such as WE groups disappeared from the epoch consciousness. What remained are nations, as “real” historical subjects. Therefore antifascism is being nationalized: Russian nationalists are proud of victory in World War II, but that was the achievement of the Russians, not the communists. Similar nationalization of antifascism is going on in the Balkans, along with additional criticism to yugoslavism. The perspective of super-national identity is disappearing, so the fascism turns out to be different. It is no more an absolute evil, but unrestrained and exaggerating, quislings are pragmatic, while domestic fascisms ephemeral insignificant occurrences. It would not be exaggerated if it is stated that by this re-evaluation, anti-antifascism shook the basics of learned antifascism and problematized the entire apparatus of scientific categories of the near past. The official acknowledgment of the chetnik’s antifascism in Serbia at the beginning of the 21st century was demanded by the new vision of national Serbian state, the same as some ten years ago the same need in Slovenia and Croatia sought national domobran’s antifascism and new monuments instead of super-national partisan sites. The needs of the elite in power, filters everywhere only a useful past. As it is already known, the one who has the monopoly over the explanation of the past, controls both the present and imposes the image of the future.